

УДК 316.356.2-053.9
Лела Милошевић
Филозофски факултет
Ниш

КВАЛИТЕТ ОДНОСА СА СТАРИМ ЉУДИМА У ПОРОДИЦИ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ*

Резиме

У раду се анализира квалитет односа са старим људима у породици кроз *фреквентност контаката* (личних посета и контаката телефоном), *размену одређених врста социјалне подршке* (информативне, инструменталне, материјалне и емотивне) и *смер социјалне подршке*. Посебно су разматрани фактори који утичу на учесталост контаката са старима – пол и године старости старих људи, физичка удаљеност, здравствено и материјално стање старих и модел породичног домаћинства у коме живе стари људи (сами, са партнером и/или са потомцима).

Рад се заснива на резултатима емпиријског истраживања спроведеног у Нишу 2005. године на узорку од 400 испитаника.

Кључне речи: старење становништва, стари људи, породични контакти, социјална подршка.

Увод

Старење становништва је социо-демографски процес карактеристичан како за развијене земље, тако и за земље у развоју. Изузетно брз пораст старог становништва последица је економског, социјалног и технолошког напретка. На другој страни, пад фертилитета смањује удео и број младог становништва.

У последње три деценије XX века удео старих⁸⁸ се континуирано повећавао, тако да је 2000. године достигао готово 7% укупног становништва света. Још интензивније било је повећање броја старих – он је за три деценије удвостручен (са 203 на 418 милиона лица старијих од 65 година). Истовремено, удео младих је сведен на 30% укупног становништва. Самим тим дошло је и до повећања медијалне старости за готово 5 година – са 21,7 година у 1970. на 26,5 година у 2000. години (Пенев 2002:50).

---

* Делимично измењено саопштење са међународног симпозијума “Биоетика и нова епоха” одржаног у Малом Лошињу (Хрватска) од 12. до 14. јуна 2006. године у организацији Хрватског филозофског друштва, Хрватског биоетичког друштва и града Мали Лошињ.

Рад је део ширег истраживања на основу којег је урађена магистарска теза *Међугенерациска друштвена солидарност са старим људима (Истраживање у Нишу)*, одбрањена 26. априла 2006. година на Филозофском факултету у Нишу (смер Социологија морала).

⁸⁸ У раду се користи термин *стари* који је уобичајен у геронтолошкој и социолошкој литератури. У новије време, међутим, користи се термин *старији* да би се избегле негативне конотације које се везују за израз *стари*.

Србија је још 1996. године, према међународно прихваћеним мерилима, ступила у фазу демографске старости становништва. Према попису из 2002. године у Србији живи укупно 7 498 001 становник, од чега је старих људи, од 60 и више година, 1 684 289.⁸⁹ Такође је дошло до пораста индекса старења становништва, то јест односа између старих 60 и више година и младог становништва до 19 година старости, што значи да је наше друштво “старо друштво”. Анализа показује да је индекс старења становништва у Србији (за период од 1948. до 2002. године) досегао алармантне вредности, увећао се за више од три пута. Резултати последњег пописа (2002) показују да од 115 општина у Србији 111 спада у демографски стара подручја а да је најалармантнија ситуација у том погледу у југоисточној Србији.

Због наглих демографских промена и трендова који прате урбанизацију и модернизацију, проблем бриге за старе људе у свету је све већи. Паралелно с економским и образовним развојем продужује се људски век, а облици заједничког становања различитих генерација све су ређи. Патријархални модел вишегенерацијске породице углавном је напуштен – стари људи у великом проценту живе сами или у брачној заједници са другим старим лицем.

Поред структуре измењено је и трајање улога у породици. Брига одрасле деце за остареле родитеље (и одраслих унука за бабу/деду) захтева нове облике прилагођавања и код једних и код других. Родитељи (и баба/ деда) морају своја очекивања ускладити с могућношћу деце (и унука) за бригу о њима, а одрасла деца (и одрасли унуци) морају усклађивати своје многобројне улоге са новим задацима који су пред њима када су у питању стари људи. Често то није једноставно јер у земљама у транзицији, као што је наша, долази до осиромашења и незапослености, као и до тешкоћа у решавању стамбеног питања, па услед тога може доћи и до несклада у међугенерациским односима.

Посматрано с једне стране, однос у породици се чини веома једноставним. Може се претпоставити да је само постојање норми о међусобном помагању, перцепција тих норми, како од стране родитеља (и бабе/деде) тако и од стране деце (и унука), и њихово спровођење довољно за складно функционисање. Међутим, односи унутар породичног система нису тако једноставни и у кризним ситуацијама долази до њиховог нарушавања. “(...) растући број старих у све старијим узрастима, без обзира на развијеност институционалног сектора заштите старих, поставља све веће захтеве према средњим генерацијама у погледу ангажовања у бризи, заштити и нези остарелих, што ове генерације доводи у неугодан “сендвич” фрустрирајућих захтева и обавеза према најмлађој и најстаријој генерацији, али истовремено и према властитој радној активности и персоналној егзистенцији” (Милић 2002:112).

Рад *Квалитет односа са старим људима у породици у савременом друштву* заснива се на резултатима емпиријског истраживања које је спроведено јуна 2005. године на узорку од 400 испитаника на подручју Ниша, где се у

---

⁸⁹ Подаци преузети са: <http://webzrzs.statserb.sr.gov.yu>.

току последње три деценије запажају карактеристичне дугорочне тенденције опадања удела младих и средовечних и пораста удела старих у укупном становништву; поред тога, услед економских и политичких промена већина становништва је принуђена да се суочава са најелементарнијим питањима своје егзистенције. Узорак истраживања је комбинација случајног, стратификованог и квотног узорка, а обележја популације која су послужила као основа за одабирање узорка била су пол, године старости и школска спрема. Присуство група испитаника, подељених према наведеним обележјима, одређено је у складу са пропорцијама учешћа истих група у основној популацији према последњем попису становништва. Испитиван је квалитет односа са старим људима у условима када се традиционалне улоге и односи унутар породице мењају и када духовну климу нашег друштва одликује конфузија вредности. Претпоставило се да неминовно долази до слабљења породичних веза и контаката и размене социјалне подршке са старим људима и да се с правом може поставити питање квалитета односа између генерација унутар породице и места и улоге старијих чланова у њој.

Идеја размене

Маус јасно дефинише однос између давања и размене. Он истиче два главна облика: први је уравнотежена или ограничена размена, а други је “уопштена” размена (нав. пр. Plitaud).

Ограничена размена се јавља када људи директно мењају ствари, “ствари” попут добара или услуга. То је нормалан образац размене у трговини и уговорним односима. Границе уопштене размене нису одређене, круг размене не мора да се доврши. Уопштена размена је нормалан образац размене унутар породица и блиских пријатељстава. Ако се посматрају породични односи, морају се бар два принципа узети у обзир. Први је уопштена обавеза према старијим генерацијама – људи су обавезни да подржавају своје родитеље јер су њихови родитељи подржавали своје. Други је уопштена обавеза према млађим генерацијама – људи су обавезни да подржавају своју децу јер су њих подржавали њихови родитељи (нав. према Spicker)

У геронтолошкој литератури разматра се какав утицај има постојање стабилног социјалног система на ниво и образац давања и примања услуга између остарелих родитеља и њихове одрасле деце.

Пре свега ту је такозвана хипотеза “истискивања” (први пут предложена од Eјbramsa и Smica 1984, нав. пр. Rajulton). Према овој хипотези однос је негативан због помака у одговорности са породице на систем јавне солидарности. Уколико је социјална држава јака, односно уколико је социјални систем “широкогруднији”, смањује се вољност породица да пружају финансијску помоћ и услуге својим остарелим родитељима, што значи да се смањује породична солидарност. Држава “истискује” породичне обавезе.

На другој страни је хипотеза о “гомилању” (предложена од Светске банке, 1994). Према овој хипотези што више ресурса имају старији, мимо оних минималних за економско преживљавање, то је већа могућност за учешће у повратном односу давања и примања. Kunemund i Rajn (1999, нав. пр. Rajulton) пружају подршку овој хипотези са становишта социолошке и економске литературе. У првом случају доминирају следећи појмови: норме, повратне спреге, блискост, одговорност, а у другом се истичу појмови попут алтруизма и размене и мотивације која лежи у основи давања и пружања између одрасле деце и њихових родитеља.

Норме о томе ко је одговоран за пружање неге могу такође обликовати односе међу генерацијама. Према Kuresiju (1990, нав. пр. Rajulton) западни образац има следећу хијерархију: негу најпре пружају родитељи, затим кћери, потом снахе, синови, зетови, други рођаци и на крају нерођаци. Becker (1974, нав. пр. Rajulton) претпоставља да су међугенерациски трансфери засновани на *алтруистичким мотивима*, то јест да деца помажу родитељима у невољи и обрнуто, при чему се “потреба” дефинише у смислу здравља или финансијског статуса. Алтруистичка теорија полази од моралне дужности или обавезе.

Према *теорији размене*, родитељи пружају услуге одраслој деци као што је неговатељство, а добијају финансијску подршку и заједничко становање. Деца пружају помоћ старим родитељима како би повећала шансе да у будућности дођу до наследства. Теорија размене претпоставља да човек даје другима јер очекује да му они нешто дају за узврат. С друге стране, према *теорији “топлине”* (Andreoni 1989, нав. пр. Rajulton) деца пружају подршку родитељима из задовољства давања и ничега више.

Преглед неких досадашњих истраживања

Истраживања су показала да љубав породице смањује осећај усамљености старих људи, а да перцепција дечје оданости посебно повећава љубав родитеља и осећај испуњења њихових очекивања (Long и Martin 2000). Веома је важан и осећај узајамности, што је показало истраживање у Данској (Lewinter 2003), јер помаже примаоцима помоћи да доживе осећај аутономије и права на помоћ.

Занимљива је и улога блискости и емоционалне повезаности у доживљају беспомоћности, депресије и незадовољства онога ко пружа помоћ. У низу истраживања које је спровела Walker током 90-их година на најчешћем облику пружања међугенерациске помоћи у САД, а то је помагање одрасле кћери остарелој мајци (Walker и Hwa-Yong 1990), аутор закључује да је у односу оних који дају и који примају помоћ најизраженија емоционална повезаност која смањује осећај оптерећења, али проналази и мали проценат (око 6%) случајева у којима се однос не темељи на емоционалној повезаности

него искључиво на осећају дужности. У тим случајевима изразито је незадовољство и онога ко прима и онога ко пружа помоћ (Lawrence и сар. 1998).⁹⁰

Значајно истраживање реализовано је и у Загребу. Социјална подршка је мерена у два наврата и то на другачији начин него што је мерена у овом истраживању тако да се резултати не могу директно упоређивати, али се свакако могу размотрити као показатељи исте појаве. У првом мерењу 1979. године просечни је резултат показао да је укупна социјална подршка коју су испитаници примили од породице била прилично висока. У другом мерењу, 1994. године, мерена је примљена и жељена социјална подршка, односно индекс укупне социјалне подршке, изражен као разлика између примљене и жељене социјалне подршке. Просечни резултати показују да социјална подршка испитаницима није била велика и да је жељена подршка била значајно већа од примљене. То значи да социјална подршка коју су испитаници примили не задовољава њихова очекивања и њихове потребе. Без обзира на врсту социјалне подршке жељена је увек била значајно већа од примљене (Лучанин Деспот 2003:175-176).

Што се тиче истраживања у нашој земљи, чињеница је да нема довољно социолошких студија о старим људима. Треба истаћи социолошку студију Љ. Митровића (1970) *Огњишта која гасну*, социолошку студију Г. Вуксановић (1994) *Стари сељаци* и геронтолошко-социолошку студију М. Живковића (1973) *Старост у Југославији*, где су приказани резултати о социјалном положају старих људи код нас. М. Живковић истиче да је све мање сентименталности па чак и моралних обавеза у односима деце према родитељима. Човек је све више упућен на самога себе, нарочито у својој старости када је све мање себи довољан (1973:121).

Када је реч о проучавању међугенерациских односа, треба поменути истраживаче окупљене око часописа *Геронтологија* (1/2000). Већи број научника анализирао је промене у савременој породици и квалитет породичних односа, а општи закључци су да се морају подстицати сви облици породичне солидарности међу генерацијама и да је потребно више знања из области психологије старења.

Истраживање Д. Живковића *Односи и комуникација старих људи са децом и другим сродницима* засновано је на претпоставци да је комуникација старих са сродницима смањена, како у ужој, тако и у широј социјалној средини. Испитаници су били стари људи, а на основу резултата истраживања дошло се до закључка да већи број старих лица има смањену комуникацију са ближим и даљим сродницима и да је неопходно предузимање одређених мера у циљу побољшања поремећених породичних и других односа (2000:90-94).

М. Милић у раду “Стари људи и породица – извор мултигенерациске привржености и различитости” истиче да је солидарност у сфери породичних односа и старости потиснута из друштвене и политичке свети (2000:117).

---

⁹⁰ Сва истраживања наведена према Обрадовић Чудина, Обрадовић, 2004.

Р. Јеремић и В. Радовановић су испитивали учесталост породичних контаката између најстарије и осталих породичних генерација. Испитаници су били стари, затим средња породична генерација (отац и мајка) и најмлађа породична генерација (унуци и унуке). Резултати истраживања су показали да највећи број синова и кћери посећује родитеље који живе у независним домаћинствима, једном или два пута недељно, а да, за разлику од својих родитеља, унуци бабу и деду посећују четири пута мање (1990: 114).

Л. Козарчанин је објавила већи број радова о међугенерациским породичним односима и студију *Старост између државе и породице* (2003), у којој се посебно бави породичном солидарношћу и облицима социјалне заштите. Испитаници су били стари који су корисници социјалне заштите, а резултати су показали да се “јасно оцртава посустајање породице и слабљење породичних веза до повремених интервенција и подршке, у чему је очигледно изгубљена чврста основа породичне солидарности” (2003:275).

Индикатори квалитета међугенерациских односа у породици

У раду се квалитет односа са старим људима анализира кроз:

- *фреквентност контаката* (личних посета и контаката телефоном);
- *размену одређених врста социјалне подршке*: а) информативна подршка (размена савета и информација), б) инструментална подршка (непосредна помоћ у кућним пословима и нези), в) материјална подршка (размена материјалних добара и финансијских средстава), г) емотивна подршка (размена наклоности и разумевања);
- *смер социјалне подршке* – да ли испитаници више пружају социјалну подршку старима или је више примају од старих људи.

Квалитет односа између генерација у породици може се мерити бројем и врстом контаката, јер су посећивање и контакти телефоном добри показатељи породичне кохезивности, и кроз размену одређених врста социјалне подршке јер је социјална подршка компонента социјалне интеракције која обезбеђује основни осећај сигурности старијој особи.

Учесталост комуникације и размена подршке значајни су индикатори квалитета међугенерациских односа јер на посебан начин дају слику породичне ситуације старих људи, указујући на мању или већу потребу друштвене интервенције.

Учесталост породичних контаката

Посећивање и контакти телефоном представљају један од важних индикатора односа између родитеља и одрасле деце и одраслих унука и бабе и деде, односно спремности да поведу бригу о њима. Учесталост контаката додатно одређује снагу генерацијских односа.

Резултати овог истраживања показали су да од укупног броја испитаника који имају старе родитеље 65,3% не живи заједно, а од укупног броја испитаника који имају бабу и деду 87,3% не живи заједно са њима. Испитаницима је било постављено питање колико често посећују своје родитеље уколико не живе заједно и колико често их зову телефоном (табела бр. 1).

Табела 1: Уколико не живите заједно са родитељима, да ли их посећујете? (%)

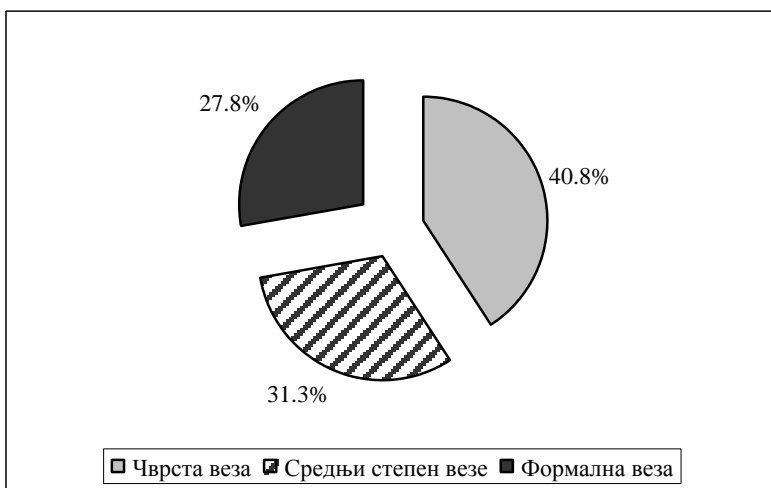
Свакодневно	14,8
Неколико пута недељно	26,0
Једном недељно	13,0
Неколико пута месечно	18,3
Једном месечно	11,8
Веома ретко	15,4
Не посећују их	0,6
Укупно	100,0

Без одговора: 6 испитаника.

Ради лакше анализе добијени подаци су уопштени на следећи начин: *чврста веза са родитељима* – свакодневно посећивање и посећивање неколико пута недељно (40,8%); *средњи степен везе са родитељима/умерена веза са родитељима* – посећивање једном недељно и неколико пута месечно (31,3%); *формална веза са родитељима* – овде спадају испитаници који посећују своје родитеље једном месечно или веома ретко или их уопште не посећују (27,8%).

Алармантан је податак да је 27,8% старих људи (односно свака четврта стара особа) без перманентне бриге и пажње од стране своје деце – деца их обилазе једном месечно или још ређе или их уопште не обилазе (графикон бр. 1).

Графикон 1: Контакти са родитељима - учесталост посећивања (%)

Ипак, ако се фреквенција контаката са родитељима посматра у целини, може се уочити да се на посматраном подручју феномен потпуне изолације ретко јавља (своје родитеље уопште не посећује 0,6% испитаника).

На питање који су разлози за смањење или изостанак контаката са старим родитељима највећи број испитаника (преко 40,0%) као разлог наводи време; други разлог је велика удаљеност, што би се опет могло разумети као недостатак времена или новца, затим обострано неразумевање и на крају недостатак новца.

Подаци о контактима телефоном (табела бр. 2) такође су ради лакше анализе уопштени на следећи начин: *чврста веза са родитељима* – свакодневно их зову телефоном или их зову неколико пута недељно (73,3%); *средњи степен везе са родитељима/умерена веза са родитељима* – зову их телефоном једном недељно или неколико пута месечно (14,2%); *формална веза са родитељима* – овде спадају испитаници који зову телефоном своје родитеље једном месечно или веома ретко или их уопште не зову (12,5%).

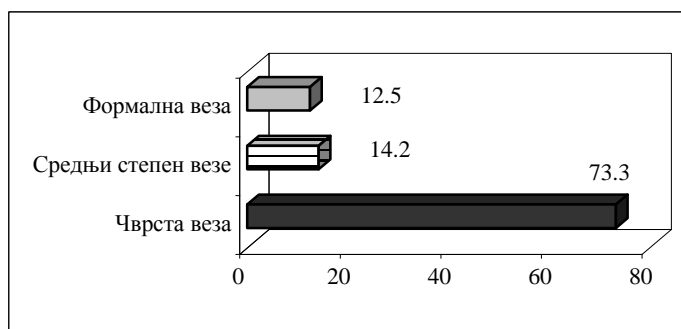
Табела 2: Уколико не живите заједно са родитељима, да ли их зовете телефоном? (%)

Свакодневно	40,2
Неколико пута недељно	33,1
Једном недељно	8,3
Неколико пута месечно	5,9
Једном месечно	-
Веома ретко	9,5
Никада	3,0
Укупно	100,0

Без одговора: 6 испитаника.

Највећи број испитаника има чврсту везу са родитељима, али 12,5%, тј. сваки осми испитаник ипак има само формалну везу (графикон бр. 2). Највећи проценат испитаника је као разлог за то навео недостатак новца, а затим обострано неразумевање.

Графикон 2: Контакти телефоном са родитељима (%)

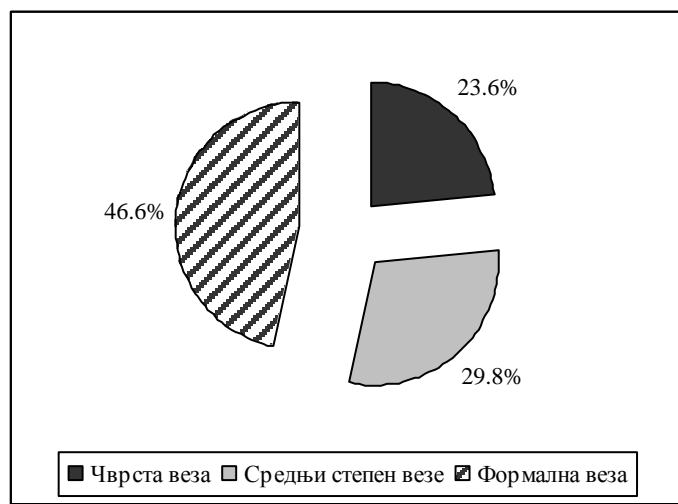
Подаци приказани у табели број 3 односе се на контакте са члановима шире породице, односно на контакте са бабом и дедом. Ако се резултати анализирају према претходно формираним категоријама учесталост контаката са члановима проширене породице изгледа овако: *чврста веза са бабом и дедом* – свакодневно посећивање и посећивање неколико пута недељно (23,6%); *средњи степен везе са бабом и дедом/умерена веза са бабом и дедом* – посећивање једном недељно и неколико пута месечно (29,8%); *формална веза са бабом и дедом* – овде спадају испитаници који посећују бабу и деду једном месечно или веома ретко или их уопште не посећују (46,6%) (графикон бр. 3).

Табела 3: Уколико не живите заједно са бабом, и дедом да ли их посећујете? (%)

Свакодневно	8,3
Неколико пута недељно	15,3
Једном недељно	11,8
Неколико пута месечно	18,0
Једном месечно	15,3
Веома ретко	30,6
Не посећујем их	0,7
Укупно	100,0

Без одговора: 1 испитаник.

Графикон бр. 3: Контакти са бабом и дедом – учесталост посећивања (%)

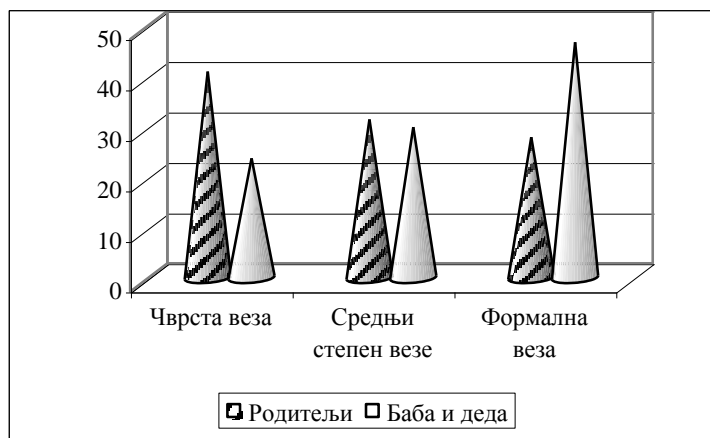
На основу приказаних података јасно се уочава знатно смањење контаката са члановима проширене породице (са бабом и дедом) у односу на родитеље (упоредни графикон бр. 4). Заиста је алармантан податак да је 46,6%, односно свака друга стара особа, без перманентне бриге и пажње од стране

својих одраслих унука – обилазе их једном месечно или још ређе или их уопште не обилазе.

Међутим, ако се посматра у целини фреквенција контаката са члановима проширене породице, такође се, као и код родитеља, може уочити да се на посматраном подручју феномен потпуне изолације ретко јавља (бабу и деду уопште не посећује 0,7% испитаника).

Најчешћи разлози за ретке контакте или изостанак контаката су као и у претходном случају време, затим удаљеност (што опет подразумева време или новац), новац и на крају међусобно неслагање.⁹¹

Графикон 4: Контакти са родитељима и бабом и дедом – учесталост посећивања (%)

Подаци о контактима телефоном уопштени су на следећи начин: *чврста веза са бабом и дедом* – свакодневно их зову телефоном или их зову неколико пута недељно (36,6%); *средњи степен везе са бабом и дедом/умерена веза са бабом и дедом* – зову их телефоном једном недељно или неколико пута месечно (26,8%); *формална веза са бабом и дедом* – овде спадају испитаници који зову телефоном једном месечно или веома ретко или их уопште не зову (36,5%). Подједнак број испитаника – сваки трећи испитаник, има чврсту и формалну везу са бабом и дедом (табела бр. 4, графикон бр. 5).

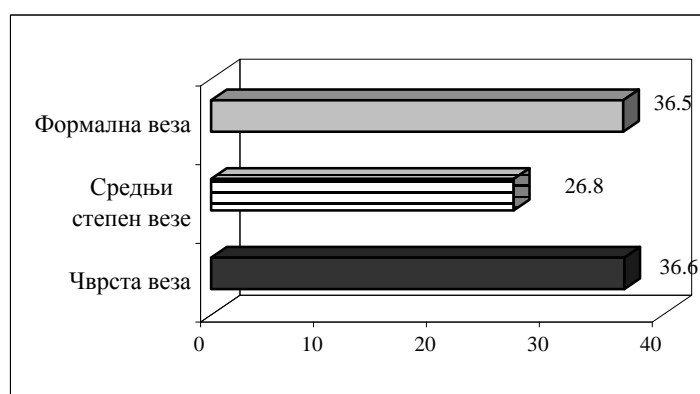
⁹¹ Због обима рада није посебно анализирана учесталост контаката са мајчиним и са очевим родитељима. Испитаници су давали одговоре за бабу и деду са којима су у ближим односима. Такође није испитивана учесталост контаката са родитељима брачног партнера, већ само са својим родитељима. Све то би могло бити предмет посебне анализе која би сигурно пружила значајне податке.

Табела 4: Уколико не живите заједно са бабом и дедом да ли их зовете телефоном? (%)

Свакодневно	13,4
Неколико пута недељно	23,2
Једном недељно	15,5
Неколико пута месечно	11,3
Једном месечно	7,7
Веома ретко	21,8
Никада	7,0
Укупно	100,0

Без одговора: 3 испитаника.

Графикон 5: Контакти телефоном са бабом и дедом (%)

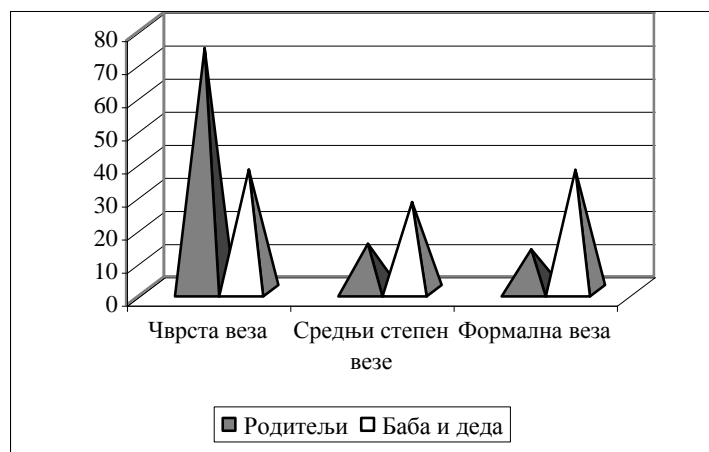

Дистрибуција одговора показује да постоји нешто чвршћа веза када је реч о контакту телефоном – 36,6% наспрам 23,6% када су у питању посете. Међутим, формална веза је и даље заступљена у великом проценту (36,5%).

Посебно треба нагласити наведене разлоге због којих испитаници ретко зову бабу и деду или то уопште не чине. На првом месту је то што баба и деда немају телефон, затим време и на крају недостатак заједничких тема за разговор.

На графикону број 6 приказани су упоредни резултати за контакте телефоном са родитељима и бабом и дедом. Као и у случају посећивања види се да је комуникација знатно мања са бабом и дедом – велика је разлика у проценту заступљености чврсте и формалне везе у односу на родитеље.

Графикон 6: Контакти телефоном са родитељима и бабом и дедом (%)

Како се квалитет социјалне комуникације испољава и кроз фреквентност контаката, подаци о броју остварених контаката (личних посета и контаката телефоном) показују да је социјална комуникација са старима у породици недовољна и да је знатно слабија када су у питању баба и деда.

Фактори који утичу на учесталост контаката са старим људима

Сматра се да постоје значајне разлике у учесталости контаката са старим људима у зависности од различитих животних услова у којима они живе (физички удаљени, сиромашни, болесни), година старости и пола старих људи и модела породичног домаћинства у коме живе – у сопственом домаћинству или са потомцима, сами (разведени, удовци/удовице) или су у браку.

Физичка удаљеност чланова породице: Близина становања се сматра једним од најзначајнијих чинилаца интеракције. Испитаницима је било постављено питање колико су удаљени од родитеља и од бабе и деде уколико не живе заједно. Претпостављено је да већа географска растојања могу бити карактеристична за мању фреквенцију контаката, а за проверу ове претпоставке коришћен је χ^2 тест. Анализом резултата утврђено је да се број контаката смањује услед физичке удаљености, али није потврђена статистички значајна веза.

Здравствено стање старих људи у породици – родитеља и бабе и деде: Према субјективној процени испитаника оцењено је здравствено стање њихових старих родитеља и бабе и деде. Била су им понуђена два одговора – често су болесни и нису често болесни. Анализом података утврђена је статистичка значајност везе између здравственог стања родитеља и учесталости посета старим родитељима, али супротно очекивањима јер се показало да 44,8% од укупног броја испитаника чији родитељи нису често болесни има чврсту везу

са њима. Ипак с друге стране, већи број испитаника који има средњи степен везе са родитељима има родитеље који су често болесни, а формалну везу са њима одржавају углавном они испитаници чији родитељи нису често болесни (табела бр. 5).

Табела 5: Учесталост посета и здравствено стање родитеља (%)

	Чврста веза са родитељима	Средњи степен везе са родитељима	Формална веза са родитељима	Укупно
Често су болесни	35,6	47,9	16,4	100,0
Нису често болесни	44,8	18,8	36,5	100,0

($X^2=18,10$; $df=2$; $sig.=0,00$)

($C=0,31$; $sig.=0,00$)

Резултати истраживања су показали да 41,4% испитаника има бабу и деду који су често болесни, али да у овом случају не постоји статистички значајна веза између учесталости посета и здравственог стања бабе и деде.

Број чланова, пол и старост: Од укупног броја испитаника који не живе заједно са родитељима, 33,7% има само мајку, 17,1% само оца, а 49,1% има и оца и мајку, различите старосне доби од 60 до преко 80 година. Једна од претпоставки у овом истраживању била је и да су контакти са родитељима (степен посећивања родитеља и контакти телефоном) у зависности од старости родитеља – да су посећивања и контакти телефоном чешћи уколико су родитељи старији. Међутим, резултати нису потврдили ову претпоставку. Статистички значајна веза такође не постоји ни између учесталости контаката са старим родитељима и пола, као и присуства једног или оба родитеља.

Од укупног броја испитаника који не живе са бабом и дедом 42,1% има само бабу, 7,6% само деду, а 50,3% испитаника има обоје. Претпоставка да су контакти са бабом и дедом (степен посећивања и контакти телефоном) у зависности од старости бабе и деде (да су посећивања и контакти телефоном чешћи уколико су баба и деда старији) такође није потврђена, чак се може уочити да учесталост контаката телефоном опада са годинама старости бабе и деде (са старима од 80 и више година најзаступљеније су формалне везе). Нема такође статистички значајне везе ни између учесталости контаката и пола, као и присуства једног или оба члана.

Материјално стање старих људи: У погледу учесталости посета испитаника који не живе заједно са родитељима такође нема статистички значајне везе у зависности од материјалне угрожености родитеља, али се уочава већи проценат испитаника који имају чврсту везу са родитељима када су у питању посете уколико су њихови родитељи материјално угрожени (48,4%) за разлику од ситуације када нису у материјално тешкој позицији (39,1%). Ипак, не може се занемарити податак да 25,8% испитаника одржава само формалну везу са родитељима који су материјално угрожени, што значи да је скоро свака четврта стара особа која је материјално угрожена препуштена сама себи или је упућена на помоћ државе.

С друге стране, ако се погледа учесталост контаката телефоном види се да је чврста веза заступљенија са родитељима који нису материјално угрожени, док је формална веза заступљенија са материјално угроженим старим родитељима (табела бр. 6).

Табела 6: Учесталост контаката телефоном и материјално стање родитеља (%)

	Чврста веза са родитељима	Средњи степен везе са родитељима	Формална веза са родитељима	Укупно
Материјално су угрожени	53,3	13,3	33,3	100,0
Нису материјално угрожени	77,7	14,4	7,9	100,0

($\chi^2=14,85$; $df=2$; $sig.=0,00$)

($C=0,28$; $sig.=0,00$)

Да су материјално угрожени њихови баба и деда одговорило је 17,4% испитаника од укупног броја испитаника који не живе заједно са њима. Када је реч о учесталости контаката, нема статистички значајне везе, али се уочава веома висок проценат формалне везе уколико су стари материјално угрожени, скоро исто као и када нису у тешком материјалном положају, што значи да је скоро свака трећа особа препуштена сама себи или је упућена на помоћ државе.

С друге стране, ако се погледа учесталост контаката телефоном, као и у ситуацији са родитељима, може се приметити да је чврста веза заступљенија са бабом и дедом који нису материјално угрожени, док је формална веза заступљенија када су баба и деда у тешкој материјалној позицији. Анализом је утврђена и статистичка значајност ове везе (табела бр. 7).

Табела 7: Учесталост контаката телефоном и материјално стање бабе и деде (%)

	Чврста веза са родитељима	Средњи степен везе са родитељима	Формална веза са родитељима	Укупно
Материјално су угрожени	12,0	32,0	56,0	100,0
Нису материјално угрожени	42,2	25,9	31,9	100,0

($\chi^2=8,69$; $df=2$; $sig.=0,01$)

($C=0,24$; $sig.=0,01$)

Утврђене тенденције упозоравају на то да нема довољно сентименталности па ни моралних обавеза у односима деце према родитељима и у односима према баби и деди.

Модел породичног домаћинства у коме живе стари људи: Може се уочити да су чврсте везе најзаступљеније са удовцима и удовицама и у погледу личних контаката и у погледу контаката телефоном. Овакав однос деце према родитељима донекле показује да су деца најсентименталнија према родитељу

који је изгубио свог брачног друга. С друге стране, формалне везе су најчешће када су родитељи разведени.

У погледу заступљености контаката са бабом и дедом може се уочити да су најзаступљеније формалне везе када су у питању удовци или удовице, што је супротно од претходно добијених података за родитеље.

Врсте и смер социјалне подршке

Скалом породичне солидарности испитиване су следеће врсте социјалне подршке (нав. пр. Козарчанин 2003):

- а) *информативна подршка* (размена савета и информација);
- б) *инструментална подршка* (непосредна помоћ у кућним пословима и нези);
- в) *материјална подршка* (размена материјалних добара и финансијских средстава);
- г) *емотивна подршка* (размена наклоности и разумевања).

Када је реч о солидарности са родитељима уочава се да разлика постоји између емотивне и осталих врста социјалне подршке (табела бр. 8)

Табела 8: Аритметичке средине и стандардне девијације размене социјалне подршке са старим родитељима

Врста подршке:	AS	SD
Емотивна	5,71	1,67
Информативна	5,68	1,50
Инструментална	5,56	1,84
Материјална	5,27	1,50

Када су баба и деда у питању, најбројније разлике су између информативне и осталих врста социјалне подршке (табела бр. 9), а вредности аритметичких средина су знатно ниже у односу на вредности аритметичких средина код родитеља.

Табела 9: Аритметичке средине и стандардне девијације размене социјалне подршке са бабом и дедом

Врсте подршке:	AS	SD
Информативна	4,89	1,88
Емотивна	4,78	1,79
Материјална	4,66	1,71
Инструментална	4,57	1,69

Поставља се питање – да ли се стари људи ослањају на своју одраслу децу и одрасле унуке или постоји равнотежа у размени подршке у породици? За разлику од резултата неких раније вршених истраживања у овој области, у ово истраживање се пошло с претпоставком да не постоји равнотежа у

укупној размени подршке у породици, али да је смер социјалне подршке окренут ка старима.

За сваку од наведених врста социјалне подршке постављена су два питања која се међусобно разликују по утврђивању смера подршке. Једно питање је утврђивало подршку која је примљена, а друго подршку која је пружена.⁹² За одговоре на сва постављена питања понуђена је скала са четири одговора: “никад”, “ретко”, “понекад” и “често”. Степен реципроцитета у сваком односу је израчунат као разлика између пружене и примљене подршке (процењује се са аспекта испитаника). Добијен је *позитиван скор*, што значи да је више подршке пружено од стране испитаника него што је примљено, и *негативан скор*, што значи да је више подршке примљено него што је пружено. *Резултат нула* представља равнотежу у размени.

Анализом података потврђено је да је смер социјалне подршке окренут ка старима – стари углавном примају подршку (табела бр. 10 и графикон бр. 7).

Табела 10: Смер подршке (%)

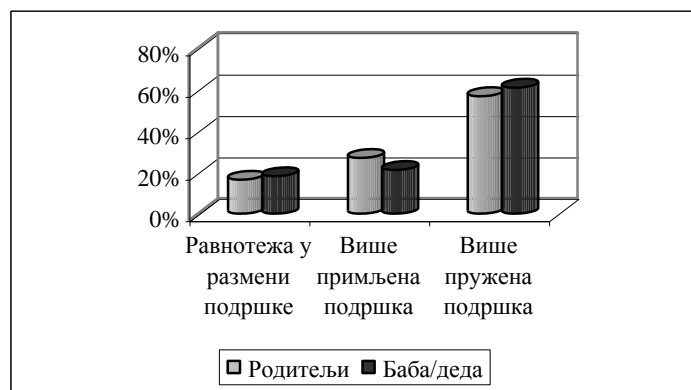
	Родитељи	Баба/деда
Равнотежа у размени подршке	16,4	18,1
Више примљена подршка	26,9	21,1
Више пружена подршка	56,7	60,8
Укупно	100,0	100,0

⁹² Питања и начин мерења су преузети и прилагођени за потребе овог истраживања из истраживања Лидије Јакич Козарчанин (2003) *Старост између државе и породице*. Београд: Службени гласник.

1. Колико се често десило у последње време (ове године) да су Вама Ваши родитељи причали о својим личним проблемима и осећањима? (пружена емотивна подршка)
2. Колико се често десило у последње време (ове године) да сте Ви родитељима причали о својим личним проблемима и осећањима? (примљена емотивна подршка)
3. Колико се често десило у последње време (ове године) да сте родитељима помогли у пословима око куће и у кући (набавка, припрема хране, чишћење, поправке, превоз, нега и сл.) – (ако су у дому за старе, колико сте их често водили у шетњу, посету, куповину)? (пружена инструментална подршка)
4. Колико се често десило у последње време (ове године) да су Вама Ваши родитељи помогли у пословима око куће и у кући (набавка, припрема хране, чишћење, поправке, чување деце и сл.) (примљена инструментална подршка)
5. Колико се често десило у последње време (ове године) да сте родитељима помогли дајући им новац или неке друге ствари (одећа, обућа, храна...)? (пружена материјална подршка)
6. Колико се често десило у последње време (ове године) да су Вама Ваши родитељи помогли дајући Вам новац или неке друге ствари (одећа, обућа, храна...)? (примљена материјална подршка)
7. Колико се често десило у последње време (ове године) да сте родитељима помогли својим знањем и саветом у решавању неког њиховог проблема? (пружена информативна подршка)
8. Колико се често десило у последње време (ове године) да су Вама Ваши родитељи помогли својим знањем и саветом у решавању неког Вашег проблема? (примљена информативна подршка)

Графикон 7: Смер подршке

Када се смер подршке посматра посебно по врстама, запажају се извесне разлике. Анализа размене материјалне подршке показује да стари људи више пружају материјалну помоћ него што је примају. То је једина врста подршке где стари људи више пружају него што добијају. Анализом варијансе утврђено је да материјалну помоћ примају и старији испитаници (од 30 до 39 година и од 40-49 година, а не само од 20 до 29 година). Код осталих врста већи је проценат пружене подршке од стране испитаника.

Анализа смера подршке показује да је размена доминантна и да стари нису само у позицији да примају. Када је реч о материјалним трансферима, слика је другачија од очекиване – старија генерација више подржава средњу и млађу генерацију иако је њен просечни приход веома низак. То се нарочито односи на млађе генерације које тек треба да заснују своје породице и да пронађу своје место на тржишту рада. Материјални трансфер између родитеља и деце и бабе/деде и унука у извесној мери је избалансиран инструменталном подршком у правцу ка старима.

Бити способан за давање је посебно значајно за старије чији се статус мења, како у породици, тако и на тржишту рада. Давање значи појачавање везе између чланова различитих генерација, па самим тим и појачавање социјалног укључивања и кохезије. Међутим, због значајног опадања реалног прихода и ризика сиромаштва питање је колико ће породица бити способна да функционише као мрежа солидарности.

Уместо закључка

Како се у нашој земљи процес старења становништва одвија у изузетно неповољном друштвеном контексту, који карактеришу пад животног стандарда, пораст незапослености, веома изражена економска несигурност и неизвесност и тренд убрзаног старења становништва услед ниског наталитета, оправдано је постављање питања квалитета односа са старим људима у породици.

Када се говори о бризи за старе, увек се у први план истиче нужност ангажовања породице. Међутим, често се тврди да породицу данас карактерише изразито слабљење солидарности или да ће се тако нешто догодити у блиској будућности. Страх од слабљења породичне солидарности односи се на одговорност и на размену материјалне и практичне подршке између чланова породице, али и на осећање блискости и интимности. Постоје, такође, многе претпоставке да се породичне везе распадају и да се нормативни обрасци обавезности који су важиви за породицу преносе на друштво, тј. да се породица ослобађа тих обавеза.

У овом истраживању посећивање и контакти телефоном испитивани су као важни индикатори односа између старих родитеља и њихове одрасле деце и одраслих унука и бабе/деде. Добијени су алармантни подаци који показују да је, када су у питању родитељи, свака четврта стара особа без перманентне бриге и пажње од стране своје одрасле деце, а када су у питању баба и деда да је свака друга стара особа без перманентне бриге и пажње од стране својих одраслих унука. Најчешћи разлози за ретке контакте или за изостанак контаката су недостатак времена, удаљеност, недостатак новца и, на крају, међусобно неслагање.

Анализом података утврђено је да је са старим родитељима најзаступљенија размена емотивне подршке, затим информативне, потом инструменталне и на крају размена материјалне подршке, док је у односу са бабом и дедом на првом месту размена информативне подршке, затим емотивне, потом материјалне и на крају инструменталне.

Што се тиче смера размене социјалне подршке, утврђено да је смер окренут ка старима – стари родитељи од своје одрасле деце углавном примају подршку, док је два пута мање пружају, а свега 16,4% је у равнотежи; баба и деда од својих унука углавном примају подршку, скоро три пута мање пружају подршку, а у 18,1% случајева размена подршке је у равнотежи. Извесна разлика у смеру социјалне подршке постоји у зависности од врсте – реч је о материјалној подршци, где стари људи више пружају помоћ него што је примају.

Резултати овог истраживања показују да одрасла деца и унуци још увек чине одрживи ресурс за остареле чланове породице, али чињеница је да одговарајућим друштвеним мерама треба помоћи породици да што потпуније оствари своју социјално-заштитину функцију према својим остарелим члановима, јер долази до слабљења породичних веза, а све то потврђује прогнозе да ће доћи од слабљења породичне солидарности у погледу одговорности и размене материјалне и практичне подршке између чланова породице, али и осећања блискости и интимности.

Овај рад заснован је на одговорима млађих и средовечних испитаника о односима са старим људима за разлику од неких досадашњих истраживања чији су узорак чинили стари људи. Како су могуће разлике у генерацијским перцепцијама ове врсте проблематике, најпотпуније истраживање би заправо

било обострано испитивање, чиме би се добила слика квалитета односа у породици са старим људима из оба угла.

Посебну пажњу, такође, треба посветити и старим људима на селу. Истраживање *Стари сељаци* показало је да “поремећени односи сродничке солидарности, наглашен индивидуализам и комерцијализација, положај старих сељака чине безнадежним. Услед тога за помоћ се обраћају комшијама, а не деци, најближем а не најрођенијем. (...) Поремећени односи не указују на конфликте, већ на просторно и, можда, емоционално удаљавање” (Вуксановић 1994: 86).

Литература

1. Јеремић, Р. и Радовановић, В. (1990) “Старија особа и њени односи са осталим члановима породице – дескриптивни приступ” у *Зборник радова II, III и IV сусрета геронтолошких центара и домова СР Србије*. Београд: ГСРС.
2. Козарчанин-Јакић, Л. (2003) *Старост између државе и породице*. Београд: Службени гласник.
3. Лучанин-Деспот, Ј. (2003) *Искусство старења*. Загреб: Наклада Слалп.
4. Милић, А. (2002) “Старост и активност” у *Старење и старост – за безбедни и активни живот*. Београд.
5. Милић, М. (2000) “Стари људи и породица – извор мултигенерацијске привржености и различитости. *Геронтологија*, Београд, бр. 1.
6. Милић, А. (2002) “Добитници и губитници у процесу транзиције из угла породичне свакодневице (1991-2001)” у *Србија крајем миленијума: Разарање друштва, промене и свакодневни живот* (прир. Болчић, С. и Милић, А.). Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
7. Митровић, Љ. (1970) *Огњишта која гасну*. Београд: Економска политика.
8. Обрадовић Чудина, М., Обрадовић, Ј. (2003) “Психосоцијалне претпоставке скрби за старе људе” у *Ревизија социјалне политике*, Загреб, год. 11, бр. 2. (www.revija-socijalna-politika.com/journal).
9. Пенев, Г. (2002) “Демографско старење у Србији, Европи и свету у другој половини 20. века и перспективе за 21. век” у *Старење и старост – за безбедни и активни живот*. Београд.
10. Plitaud, P. *Intergenerational Solidarity as the Basis for Social Relationships*. <http://www.geronto.org/Vitalaging/Octobar1999/socialrelationships.htm> (приступ сајту: октобра 2005 године).
11. Rajulton, F., Ravanera, R. Z. (2001) *Intergenerational Support and Family Cohesion*. <http://www.ssc.uwo.ca/sociology/popstudies/dp/dp01-11.pdf> (приступ сајту: октобра 2005. године).
12. Rajulton, F. *Social and Family Cohesion across Generations*. <http://www.ssc.uwo.ca/sociology/ftsc/Rajulton1.htm> (приступ сајту: октобра 2005. године).
13. Spicker, P. *Solidarity between generations: a conceptual account*. www.issa.int/pdf/anvers03/topic2/2spicker.pdf (приступ сајту: октобра 2005. године).
14. Вуксановић, Г. (1994) *Стари сељаци (Студија о старачким пољопривредним домаћинствима у општини Нови Сад)*. Нови Сад: “Фелтон”.

15. Живковић, М. (1973) *Старост у Југославији*. Београд: Уредништво социјалне политике.
16. Живковић, Д. (2000) “Односи и комуникација старих људи са децом и другим сродницима”. *Геронтологија*, Београд, бр.1.
17. ****Статистички годишњак града Ниша 2002*. Ниш: Република Србија, Град Ниш, Градска управа, Секретаријат за развој и информациони систем.
18. ****Статистички годишњак Србије 2002*. Београд: Републички завод за статистику.

Lela Milošević

The Quality of Relationship with Old People in Family in Contemporary Society

Summary

In this paper analyzes the quality of the relationship with old people through *frequency of contact* (personal visits and phone contacts), *exchange of particular forms of social support* (information, instrumental, material and emotional) and *social support direction*.

The factors affecting the contact frequency with old people – gender and age of old people, physical distance, health and material state of old people and a model of family household in which old people reside on their own, with their partners or/and their offspring.

The paper is based on the results of the empirical research conducted in Niš 2005 on a sample of 400 respondents.

Key Words: Population Aging, Old People, Family Contact, Social Support